

UOT 004.9:351/354:321

Əliquliyev R.M., Yusifov F.F.

^{1,2}AMEA İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu, Bakı, Azərbaycan

¹secretary@iit.ab.az, ²farhadyusifov@gmail.com

TƏMSİLÇİ DEMOKRATİYADAN BİRBAŞA DEMOKRATİYAYA, ORADAN DA MERİTOKRATİYAYA: CƏMIYYƏTİN İDARƏ OLUNMASINA KONSEPTUAL BAXIŞLAR

Məqalədə dövlət idarəçiliyinin transformasiyası və elektron demokratiyanın formalaşdırılmasına dair baxışlar tədqiq olunur. Təmsilçi demokratiyadan birbaşa demokratiyaya keçid prosesi təhlil edilir və meritokratiyaya dövlətin idarə olunması mexanizmlərindən biri kimi baxılır. Cəmiyyətin idarə olunmasına dair konseptual yanaşmalar və elektron demokratiya mexanizmlərinin inkişaf etdirilməsi istiqamətində perspektivlər müəyyənləşdirilir.

Açar sözlər: dövlət idarəçiliyi, elektron dövlət, elektron demokratiya, birbaşa demokratiya, meritokratiya.

GİRİŞ

Hal-hazırda informasiya əsrinin, eləcə də, qloballaşmanın tələblərinə uyğun olaraq siyasi institutların və dövlət idarəçiliyinin transformasiyası tendensiyaları müşahidə olunur. Qloballaşma prosesinin dərinləşməsi kontekstində milli hökumətlər dövlət idarəçiliyində baş verən dəyişikliklərə münasibət bildirməklə beynəlxalq əməkdaşlığın, hökumətlər və vətəndaşlar arasında əlaqələrin lazımi səviyyədə qurulmasını təmin etməyə çalışırlar.

1962-ci ildə M.McLuhan ilk dəfə “kommunikasiya əsri” konsepsiyasını irəli sürmüşdür [1]. Qeyd edək ki, son illərdə elmi ədəbiyyatda informasiya əsri və informasiya cəmiyyəti konsepsiyasına dair işlər artmaqdadır. Yanq (1958), Bell (1972-1973), Toffler (1980), Bekker (1981-2007), Masuda (1981-1990), Robertson (1990), Habermas (1991), Raynqold (1993), Frimen və Seyt (1997), Kastels (1996-2002), Vaynera və Braun (1997), Druker (1999), Hedrik (2002), Vebster (2002), Vimmer (2003), Şedler (2002-2004), Briqqs və Berq (2004) kimi tədqiqatçıların işlərində informasiya inqilabları, informasiya əsri, kommunikasiya əsri, informasiya cəmiyyəti, teledemokratiya, birbaşa demokratiya, dövlət idarəçiliyi, cəmiyyətin idarə olunması və meritokratiyaya dair baxışlar öz əksini tapmışdır.

İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının (İKT-nin) inkişafı sosial, iqtisadi və siyasi həyata təsir göstərməkdədir. Xüsusilə, İKT-nin inkişafı, elektron dövlət (e-dövlət) quruculuğu və elektron demokratiya (e-demokratiya) mexanizmlərinin formalaşması dövlət idarəçiliyini və siyasi prosesləri ciddi şəkildə dəyişmişdir. Hazırda qabaqcıl texnologiyalar və dövlət xidmətlərinə qoyulan tələblər e-dövlətin funksiyalarını transformasiya etməkdədir. Səmərəli dövlət idarəçiliyi mexanizmlərinin formalaşdırılması və cəmiyyətin idarə olunması üçün birbaşa demokratiyaya hədəflənən yeni e-dövlət konsepsiyasının yaradılması zəruridir. Vətəndaş hüquqlarının transformasiyası, onların ictimai-sosial proseslərdə və qərarların qəbulunda yaxından iştirakı dövlət idarəçiliyində səmərəliliyə və demokratiyaya nail olmağa imkan verir.

İnkişaf etməkdə olan ölkələr kontekstində 2005-2010-cu illərdə e-dövlətə dair çap olunan elmi ədəbiyyatın təhlili göstərir ki, alınan nəticələr, xüsusilə, inkişaf etməkdə olan ölkələr kontekstində e-dövlətin tətbiqi imkanlarının araşdırılmasına və mühüm tədqiqat istiqamətlərinin müəyyən olunmasına şərait yaradır. Bir sıra tədqiqat istiqamətlərinə, o cümlədən, tədqiqat metodologiyalarına və paradıqmalarına diqqətin artırılması, elmi-tədqiqat işlərinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, e-dövlətin konseptual əsaslarının işlənməsi və s. göstərilir [2]. Əsas elmi-tədqiqat mövzularına e-dövlətin inkişafına təsir edən amillər, e-dövlət sistemi və tətbiqləri, e-dövlətin hakimiyyət orqanlarına və vətəndaşlara təsiri, İKT infrastrukturu və e-dövlətin inkişafının qarşılıqlı əlaqəsi və s. aiddir [3].

Hazırda dünyanın bütün dövlətləri informasiyalaşdırma prosesini həyata keçirirlər. Hesab etmək olar ki, İKT-nin sürətli inkişafı və informasiya inqilablarının təsiri nəticəsində yaxın gələcəkdə dünyanın ayrı-ayrı regionlarında dövlətlər arasında ciddi rəqəmsal fərqliliyin olduğu müşahidə ediləcək.

Məqalədə e-dövlətin inkişaf perspektivlərinə informasiya inqilablarının təsiri araşdırılır. Dövlət idarəçiliyində aparılan islahatlar və e-dövlət quruculuğu konsepsiyasına dair baxışlar tədqiq olunur. E-demokratiyanın formalaşması, merikratiya və cəmiyyətin idarə olunmasına dair konseptual yanaşmalar şərh edilir. İnformasiya cəmiyyətinə keçidi şərtləndirən amillər və e-demokratiya mexanizmlərinin inkişaf etdirilməsi istiqamətində perspektivlər müəyyənləşdirilir.

E-dövlətin formalaşdırılmasına informasiya inqilablarının təsiri

Qloballaşma proseslərinin getdiyi bir zamanda cəmiyyətdə informasiyanın rolu daha da artır. İnformasiyanın insanın həyatında rolunun artması baxımından cəmiyyətin təkamülünə baxsaq, bir sıra informasiya inqilablarını göstərmək olar [4,5]. Yeni kommunikasiya üsullarının yaranması və informasiyanın emalı sahəsində yeni texnologiyaların meydana gəlməsi dövlətlə vətəndaş arasında münasibətlərin yenidən formalaşmasına səbəb olur.

Kompüterləşmə, informasiyalaşma prosesi insanın informasiya resurslarına etibarlı çıxışını təmin etməklə, onu gündəlik rutin işlərdən azad edir. Dövlət, istehsalat və sosial sferada informasiya emalı proseslərinin yüksək səviyyədə avtomatlaşdırılmasına imkan yaranır. Sənaye cəmiyyəti ilə müqayisədə informasiya cəmiyyətində daha çox bilik istehsal və istehlak olunur. Bu isə, öz növbəsində, intellektual əməyin payının artmasına səbəb olur. Başqa sözlə, insandan yaradıcılıq qabiliyyəti tələb edir və biliklərə ehtiyac artır.

Bir tərəfdən, iqtisadiyyatın inkişafı və sosial münasibətlərin informasiyalaşdırılması informasiya əsrinin çağırışlarına uyğun olaraq dövlət idarəçiliyində islahatların aparılmasını stimullaşdırır. Digər tərəfdən isə, e-dövlətin formalaşdırılması cəmiyyətin bütün fəaliyyət sahələrinin transformasiyasına gətirib çıxarır. Bu da, ilk növbədə, birbaşa demokratiyanın həyata keçirilməsi üçün keyfiyyətcə yeni informasiya-kommunikasiya mühiti yaradır [6].

Hazırda dünyanın bütün ölkələri inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq informasiyalaşdırma prosesini həyata keçirirlər. İnformasiyalaşdırma strategiyasının düzgün seçilməməsi həyat fəaliyyətinin bütün sferalarına təsir etmək xüsusiyyətlərinə malikdir. Bir çox ölkələrin yerli xüsusiyyətləri nəzərə almaqla həyata keçirdikləri milli informasiyalaşdırma proqramları vardır.

Qeyd etmək olar ki, informasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı və informasiya inqilablarının təsiri dünyanın ayrı-ayrı regionlarında yaxın gələcəkdə dövlətlərarası rəqəmsal fərqliliyin yaranmasına səbəb olacaqdır. Digər bir yanaşmaya görə, informasiya inqilabları dünyada maliyyə-iqtisadi münasibətlərin dəyişməsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərəcək səbəblərdən biridir. Yaxın gələcəkdə informasiya inqilabları cəmiyyətin idarə olunması mexanizmlərinə nəzərə çarpacaq dərəcədə təsir göstərəcək və yeni siyasi baxışların formalaşmasına səbəb olacaqdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, ənənəvi cəmiyyətin idarə olunması mexanizmləri (məsələn, vergi, tənzimləmə, lisenziyalaşdırma və s.) getdikcə daha səmərəsiz hesab olunur. İnformasiya inqilablarının dövlət idarəçiliyinə təsiri yeni mexanizmlərin və ya yeni universal beynəlxalq idarəetmə strukturlarının yaradılmasını zəruri edir. Xüsusilə, inkişaf etmiş ölkələrdə yaxşı inkişaf etmiş infrastrukturun olması dövlət idarəçiliyində baş verən istənilən dəyişikliyə tez bir zamanda adaptasiya olmağa və eləcə də, intellektual mülkiyyət hüquqlarının etibarlı şəkildə qorunmasına imkan verən qanunvericilik bazasının olması əlavə üstünlük hesab edilə bilər. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, cəmiyyətdə baş verən proseslər və texnoloji inqilabların yüksək tempdə baş verməsi dünya dövlətləri arasında bərabərsizliyin və rəqəmsal fərqliliyin daha da dərinləşməsinə təkan verəcəkdir.

Dövlət idarəçiliyinin transformasiyası və elektron demokratiya

Kommunikasiya-informasiya inqilabları müasir idarəetmə konsepsiyasını və siyasi texnologiyaları dəyişir. Bu dəyişikliklər e-dövlətin formalaşdırılmasını zəruri edir və o, yalnız idarəetmənin bir sıra məsələlərinin texnoloji həll vasitəsi deyil, eləcə də, dövlətlə vətəndaş arasında münasibətlərin virtual fəzaya inikasıdır. Bu baxımdan, hökumətlərin aktivliyinin artması və bütövlükdə, siyasi gücə nail olmaq üçün elektron fəzanın yaradılması istiqamətində fəaliyyətlərini sürətləndirmələrinə cəhdlər anlaşılandır.

Ş.Rahman və başqaları [7] e-dövlətə dair ədəbiyyatın icmalında e-dövlətin tətbiqinin potensial amillərini göstərir və bu amillər 4 kateqoriya üzrə təsnif olunur: institusional, resurslar, çıxış imkanları və hüquqi aspektlər. Y.Çen və başqaları [8] e-dövlətin uğurlu tətbiq olunması üçün vasitələr, strategiyalar təklif edirlər. S.Ozkan və başqaları [9] dövlət idarəçiliyi sahəsində fəaliyyətin gücləndirilməsi və səmərəliliyin artırılması kimi üstünlükləri nəzərə alaraq, get-gedə daha çox sayda ölkənin e-dövlət strategiyası qəbul etdiklərini göstərir. M.Şerif və başqaları [10] hesab edirlər ki, e-dövlət quruculuğu yalnız texnoloji problemlərdən asılı deyil, eləcə də, ona müxtəlif amillər təsir edir, o cümlədən, insan, sosial, mədəni və iqtisadi aspektlər də nəzərə alınmalıdır. K.Bvalya və başqaları [11] inkişaf etməkdə olan ölkələrdə e-dövlət quruculuğu sahəsində qarşıya çıxan problemləri şərh edirlər.

M.Aişehri və başqaları [12] e-dövlət quruculuğu mərhələləri, mövcud problemlər və üstünlüklər haqqında son tədqiqat işlərini analiz etmişlər. Tədqiqat işində e-dövlətə dair bir sıra aktual məsələlərə, o cümlədən, e-dövlət anlayışı, tətbiq mərhələləri, e-dövlətin tətbiqinin üstünlükləri və e-dövlət quruculuğu problemləri araşdırılır.

Sonuncu tədqiqat işlərində E.Siskos və başqalarının [13] işində e-dövlətin qiymətləndirilməsi üçün çoxkriteriyalı metodikadan istifadə etməklə səkkiz qiymətləndirmə meyarından ibarət sistem təklif olunur. E-dövlətin qiymətləndirilməsi dörd parametrlə infrastruktur, investisiya, elektron proseslər və istifadəçilərin münasibəti əsasında həyata keçirilir.

Qeyd edək ki, elektron texnologiyaların formalaşdırılaraq dövlət idarəçiliyində istifadəsinin təmin olunması idarəetmənin xarakterini dəyişir. İnformasiya cəmiyyətində ənənəvi hakimiyyət səlahiyyətləri yeni strukturda və idarəetmə prinsipləri əsasında həyata keçirilir. Başqa sözlə, konseptual yanaşmalar daha çox elektron idarəçilik anlayışına istiqamətlənmiş olur. Elektron idarəçilik anlayışı - idarəedici fəaliyyətin və təşkilatların daha az normativ məhdudiyyətlərin olması səbəbi ilə idarəetmənin şaquli deyil, daha çox üfüqi əlaqələrin əsasında qurulması ilə xarakterizə olunur. Faktiki olaraq, rəhbərlik də ənənəvi administrasiyadan fərqlənir və bu halda qərarların qəbulu prosesində ierarxiyanın ən yuxarı pilləsi olan dövlət hakimiyyəti və idarəetməsi əsas götürülür. Rəhbərlik yalnız idarəetmənin ierarxiya modeli ilə fərqlənir, o, ictimai tələbatın ödənilməsində daha səmərəli hesab olunur.

Ənənəvi hakimiyyətlə yeni idarəetmə konsepsiyası arasında fərqləri çox sayda meyarlara görə göstərmək olar. Ənənəvi hakimiyyətdən fərqli olaraq, yeni idarəetmənin əsas göstəricisi razılıq, anlaşma və müqavilə hesab olunur. Ənənəvi hakimiyyət daha çox hüquq və reqlamentə, normalara və kollektiv təşəbbüslərə üstünlük verirdisə, yeni idarəetmə prinsiplərinə şəbəkə cəmiyyəti şəraitində dövlət hakimiyyətinə daha çox komissiyalar, forumlar, demokratik təşkil olunmuş qruplar daxil edilir. Əgər əvvəllər idarəedici informasiya mərkəzləşdirilmiş və qapalı hesab olunurdusa, indi informasiya paylanmış, açıq, şəffafdır və şəbəkə forumlarında müzakirə olunur.

Araşdırmalar göstərir ki, dövlət idarəçiliyində islahatların aparılmasına və e-dövlət quruculuğu konsepsiyasına dair tədqiqatçıların baxışları fərqlidir. Bəzilər hesab edirlər ki, hazırda idarəetmə sahəsində həyata keçirilən təşəbbüslər əvvəlki yanaşmalardan tamamilə fərqlənir. Başqa sözlə, e-dövlət quruculuğu hakimiyyət orqanlarının işinin səmərəliliyini artıraraq tamamilə yeni dövlət idarəçiliyi modeli formalaşdırır. Digər tədqiqatçılar bu məsələdə daha ehtiyatlı mövqə tutaraq e-dövlətə elə əvvəldən mövcud məsələlərin həlli üçün yeni vasitə kimi baxırlar. Bununla əlaqədar olaraq, e-dövlətin əsas 3 elementini qeyd edirlər [14, 15]

1. Elektron demokratiya və iştirak (*e-democracy and participation*) - ictimai rəyin formalaşdırılması və elektron vasitələrin (e-səsvermə, vətəndaş şəbəkələri və s.) köməyi ilə qərarların seçilməsi üçün nəzərdə tutulur.
2. Elektron istehsal şəbəkəsi (*electronic production network*) – elektron vasitələrin köməyi ilə ictimai institutlar arasında və eləcə də, vətəndaş cəmiyyəti institutlarının əməkdaşlıq forması hesab olunur.
3. E-dövlət xidmətləri (*electronic public services*) – milli, regional və yerli portallar vasitəsilə istifadəçilərə, vətəndaşlara və ya biznes sektoruna xidmətlərin göstərilməsi üçün nəzərdə tutulur.

Birinci elementin, bütövlükdə, siyasi sistemə aidiyyəti olduğu halda, digər ikisinə bu və ya digər səviyyədə həyata keçirilən islahatların davamı kimi baxıla bilər [14].

İdarəetmədə səmərəliliyə siyasi-idarəetmə qərarlarının qəbulu prosesində vətəndaşların və vətəndaş cəmiyyətlərinin yaxından iştirakı ilə nail olmaq olar. E-dövlət bunun üçün yeni mühit formalaşdırır. Bəzi tədqiqatçıların fikrincə, e-dövlət terminindən e-demokratiya təmininə keçid etmək lazımdır [16-19]. Bu prosesin əsasını, bir tərəfdən, e-dövlətin mövcudluğunun hakimiyyət orqanlarına inamı artırma bilməsi, digər tərəfdən isə, hakimiyyət orqanlarının vətəndaşların demokratik baxışlarına inamla yanaşma ehtiyacı təşkil edir.

Demokratik institutların gücləndirilməsi, inkişafı, vətəndaşların ictimai və siyasi proseslərdə iştirakının genişləndirilməsi üçün İKT və informasiya infrastrukturundan istifadə olunması e-demokratiyanın mahiyyətini əks etdirir [17,19,20]. Geniş mənada, e-demokratiya anlayışı düşüncələri, fikirləri nəzərə alaraq vətəndaşların və təşkilatların siyasi proseslərə cəlb olunması kimi ifadə oluna bilər. Əgər e-demokratiya anlayışının təkamül prosesinə nəzər yetirsək, onun inkişafının bir neçə mühüm mərhələsini qeyd etmək olar. İlk növbədə, XX əsrin 60-cı illərinin sonu, 70-ci illərinin əvvəli kabel televiziyanın yaranması ilə meydana çıxan “teledemokratiya” anlayışı qeyd olunmalıdır [21,22]. Bəzi tədqiqatçıların fikrinə əsasən, teledemokratiyaya e-demokratiyanın əvvəlki forması kimi baxıla bilər. Teledemokratiya, eyni vaxtda, televizor və ya telefonun istifadə olunması ilə vətəndaşların bu və ya digər siyasi debatlarda iştirakının mümkün olması ilə izah olunur. Hər hansı siyasi tədbiri televizordan müşahidə edən izləyici telefonda istifadə edərək həmin prosesdə iştirak edə bilər. Teledemokratiyanın əsas məqsədi siyasi proseslərdə vətəndaşların yaxından iştirakını təmin etmək və elektron kommunikasiya vasitələrinin mövcud texniki imkanları əsasında struktur islahatları aparmaq olmuşdur [21,22].

Lakin XX əsrin 80-ci illərində televizor və telefonun istifadəsilə aparılan eksperimentlər nə demokratiyanın yeni formalarının yarandığını, nə də vətəndaşların siyasi proseslərdə iştirakının elə də səmərəli olduğunu müəyyən etdi. Bununla yanaşı, teledemokratiya gələcək “elektron respublika”nın əsasını qoydu [23, 24]. Bu yanaşma XX əsrin 80-ci illərinin sonunda Y.Habermas tərəfindən işlənmiş olan dövlət idarəçiliyi sferasında islahatların aparılmasının nəzəri əsaslarına söykənir [25]. Onun ideyalarına əsaslanaraq elmi cəmiyyət yeni texnologiyaların qarşılıqlı əlaqəsini, vətəndaş cəmiyyətinin strukturunun formalaşdırılmasını, eləcə də, informasiya infrastrukturunun və İnternetin demokratiya təsirinin müəyyənləşdirilməsi istiqamətində tədqiqatları inkişaf etdirməyə başladılar. Kiberfəzanın formalaşdırılması istiqamətində aparılan işlərə, “kiberdemokratiya” anlayışının meydana çıxmasına e-demokratiyaya keçidin əsas konsepsiyası kimi baxılmağa başlanır [18, 26, 27]. Bu dövrdə H.Raynqold tərəfindən irəli sürülən “virtual cəmiyyət” konsepsiyası demokratik dəyərlərin möhkəmləndirilməsi üçün kompüter şəbəkələrinin lazımi sosial kapitalın formalaşmasına təkan verə biləcək vasitəyə çeviriləcəyi ilə əsaslandırılırdı [26].

Qeyd etmək lazımdır ki, e-demokratiyanın formalaşmasının ilkin mərhələlərində vətəndaşların dövlətin ictimai əhəmiyyət kəsb edən informasiyaya çıxışının təmin olunması və eləcə də, bu və ya digər hökumət qərarlarının qəbulunda səsvermə imkanına malik olması ilə məhdudlaşdırsa, növbəti təkamül mərhələlərində hər iki tərəfin imkanları genişlənmiş oldu və

faktiki olaraq vətəndaşların proseslərdə iştirak səviyyəsini müstəqil şəkildə seçmək imkanı yarandı [27-30]. Bu isə istənilən səviyyədə qərar qəbulunda vətəndaşların sərbəst şəkildə münasibət bildirmək imkanının yaranması və şəffaflığın nəzərə çarpacaq dərəcədə artması demək idi.

Elmi ədəbiyyatda e-dövlət və e-demokratiya anlayışlarına fərqli yanaşmalar mövcuddur. Xüsusilə, İKT sahəsinin mütəxəssisləri hesab edirlər ki, e-demokratiyaya e-dövlətin tərkib hissəsi kimi baxılmalıdır. Humanitar-sosial sferanın mütəxəssisləri isə bu fikirdədirlər ki, əksinə, e-dövlətə e-demokratiyanın tərkib hissəsi kimi baxılmalıdır. Bu yanaşmaları analiz edərək belə qənaətə gəlmək olar ki, e-dövlət, dövlətin maraqlarına xidmət etməsi üçün ierarxiyanın “yuxarı” pilləsinin təşəbbüsü ilə yaradılır. E-demokratiya isə, birinci növbədə, vətəndaşların maraqlarını əks etdirdiyi üçün ierarxiyanın “aşağı” pilləsindən formalaşmağa başlayır.

Əgər bu gün üçün dövlət, zamanın tələblərinə cavab verə bilərsə, onda e-dövlət çoxlu sayda sosial problemləri həll etməyə, o cümlədən, istənilən demokratik cəmiyyətin qarşısında duran vətəndaşla dövlət arasında birbaşa dialoqa imkan verən güclü və effektiv idarəetmə mexanizmi ola bilər. Bu halı isə təmsilçi demokratiyadan birbaşa demokratiyaya keçid kimi qiymətləndirə bilərik.

Cəmiyyətin idarə olunması mexanizmləri: birbaşa demokratiyadan meritokratiyaya

Sənaye cəmiyyətindən informasiya cəmiyyətinə keçid tək-cə informasiya texnologiyalarının inkişafı ilə deyil, eləcə də, kollektiv dəyərlərin fərdiləşməsi, hakimiyyətin rolunun istənilən formada dəyişməsi ilə xarakterikdir. Bu da demokratiyanın siyasi institutlarının transformasiyasına gətirib çıxarır. Bir çox tədqiqatlarda İnternetə birbaşa demokratiyanın möhkəmlənməsi üçün mühüm vasitə kimi baxılır. İnternetin birbaşa demokratiyanın əsas vasitəsi olmasına ciddi məhdudiyyətlər kimi yaxın perspektivdə siyasi sosiallaşmanın xüsusiyyətləri və ölkə əhalisinin mədəni səviyyəsi ön plana çəkilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, kiberfəza demokratiyası (məsələn, siyasi problemlərin sosial şəbəkələrdə müzakirəsi) hələ real dünya demokratiyası demək deyil. Heç də həmişə siyasi məsələlərin elektron mühitdə müzakirəsi real həyatda siyasi aktivliyə gətirib çıxarmır [18, 27, 29, 30]. Birbaşa demokratiyaya elektron KİV tərəfindən skeptik (şübhəli) yanaşmanın nümayiş etdirilməsi demokratiyanın İnternet üzərindən təqdim olunan formalarına lazımı səviyyədə reaksiyanın, diqqətin artmasına imkan vermir. Hazırda xüsusən inkişaf etməkdə olan ölkələrdəki vəziyyət onu göstərir ki, e-demokratiyanın əsas mexanizmləri kimi İnternet texnologiyalarının istifadəsi ilə: (1) qanunların qəbulu prosesində seçicilərin və KİV-in çıxış imkanlarının və iştirakının genişləndirilməsi və (2) qanunverici hakimiyyət orqanları ilə vətəndaşlar arasında əks əlaqənin effektivliyinin artırılması müşahidə olunur.

Hazırda demokratiyanın “*equalitarizm*” konsepsiyasına əsasən güman edilir ki, bütün mühüm dövlət məsələlərinin səsvermə ilə, çoxluğun rəyi əsasında həlli mümkündür. Bu halda hər kəs bərabər hüquqlu bir səsvermə hüququna malikdir. Bir sözlə, seçicilərin səsələrinə heç bir fərq qoyulmur. İlk baxışdan sadə görünən bu mexanizm faktiki olaraq özü-özlüyündə real dövlət idarəçiliyində tənzimləyici kimi qəbul edilə bilməz. Digər tərəfdən, hakimiyyətdə müxtəlif tipli məsələlərin həllində kifayət qədər variant ehtiyac olması, idarəetmə qərarlarının qəbulunda məsələlərin qoyuluşunun manipulyasiya olunması, ictimai rəyə psixi təsirlər və nəticələrə düzəlişlər olunması kimi həll variantlarının seçilməsini zəruri edir. Bu halda isə təbiidir ki, birbaşa demokratiyadan yox, sənaye cəmiyyətində olduğu kimi, kəmiyyətə əsaslanan demokratiyadan danışıla bilər.

Obrazlı desək, demokratiyanın əsas “valyutası” informasiya və kommunikasiyadır. Bunlar olduğu halda vətəndaşlar təşkilatlanır, özünü idarə etməyə başlayır və e-vətəndaş formalaşır. Vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasında sosial şəbəkələr, bloqlar və s. mühüm rol oynayır. Vətəndaş cəmiyyəti, yəni horizontal münasibətlər sistemi formalaşdıqca, özünüidarəetmə imkanları yaranır, yəni dövlətin bəzi funksiyaları ictimai qurumlara və yerli özünüidarəetmə

orqanlarına verilir. Digər funksiyaları (istehsal, satış və s.) isə biznes sektoru həyata keçirməyə başlayır.

1958-ci ildə ingilis sosioloqu M.Yanq “Meritokratiyanın yüksəlməsi: 1870-2033” adlı kitabında elə bir futuristik cəmiyyətdən bəhs edir ki, burada cəmiyyətin idarə olunması insanların intellekt əmsalına (*IQ - intelligence quotient*) əsasən həyata keçiriləcəkdir [31]. 1973-cü ildə “Gəlməkdə olan postsənaye cəmiyyəti” adlı kitabında amerikan sosioloqu D. Bell qeyd edir ki, yaxın gələcəkdə meritokratiya bürokratiyanı aradan qaldıracaq və cəmiyyətin sosial strukturunu dəyişəcəkdir [32].

XX əsrin 90-cı illərində yetkinlik yaşına çatmış insanların intellekt əmsalı 125-i keçirdisə onlar meritokratların hakim sinfinə aid edilirdilər [31]. Əvvəllər yüksək intellektə malik insanlara sosial ierarxiyanın müxtəlif səviyyələrində rast gəlinirdi və adətən, sosial sinif çərçivəsində müəyyən liderlik statusu qazanırdılar. İndi isə vahid intellektual elita formalaşmışdır. Bu yanaşmaya görə, cəmiyyətin idarə olunması intellekti, qabiliyyəti ilə ona layiq olan insanlara həvalə olunmalıdır və onlar sosial ierarxiyanın ən üst pilləsində olmağa layiqdirlər [33,34].

Qeyd etmək lazımdır ki, insanların yaşayış səviyyəsi və hüquqları onların təhsil və intellekt səviyyəsindən asılı olaraq dəyişməməlidir. Hazırda meritokratiya ideologiyasına dair müxtəlif yanaşmalar olsa da, informasiya cəmiyyətinə keçid, innovasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı onu deməyə əsas verir ki, meritokratiya cəmiyyətin idarə olunması mexanizmlərindən biri kimi qalmaqdadır və əsas müzakirələr insani dəyərlərin qorunması, demokratik cəmiyyətin formalaşdırılmasına yönəlmişdir.

E-demokratiya mexanizmləri

Hazırda dövlətlər informasiya cəmiyyətinə keçid və e-demokratiya mexanizmlərinin inkişaf etdirilməsi istiqamətində regional, milli və yerli səviyyədə təşəbbüslər, layihələr, strategiyalar həyata keçirirlər. O cümlədən ölkəmizdə “Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair 2014-2020-ci illər üçün Milli Strategiya” təsdiq olunmuşdur. Milli Strategiyanın vəzifələri sırasına informasiya cəmiyyəti şəraitində effektiv tənzimləmənin həyata keçirilməsi, e-dövlətin genişləndirilməsi və İKT-nin tətbiqi ilə dövlət idarəçiliyinin səmərəliliyinin artırılması, demokratik prinsiplərin inkişaf etdirilməsi, elektron xidmətlərin yüksək keyfiyyətinə nail olunması və s. aiddir [35].

İnformasiya cəmiyyətinə keçid yalnız dövlət idarəçiliyində aparılan islahatlarla məhdudlaşmır və demokratik prinsiplərin, e-demokratiya mexanizmlərinin inkişaf etdirilməsini, həmçinin vətəndaşların maraqları əsasında yenidən qurulmasını da tələb edir. E-demokratiya mexanizmlərinin inkişaf istiqamətləri kimi aşağıdakılar təklif olunur:

- vətəndaşların hakimiyyət orqanları ilə ictimai münasibətlərinin gücləndirilməsi və səmərəliliyinin artırılması;
- vətəndaşlar arasında üfüqi əlaqələrin gücləndirilməsi və açıqlığın təmin olunması;
- hökumət orqanları və digər ictimai-siyasi fəaliyyət subyektləri arasında kommunikasiya, informasiya mədəniyyətinin formalaşdırılması;
- inzibati maneələrin və korrupsiyanın azaldılması, hakimiyyət orqanları və vətəndaş cəmiyyəti institutları ilə əlaqələrin qurulmasında şəffaflığın təmin olunması;
- elektron səsvermə mexanizmlərinin inkişafı;
- onlayn rejimdə vətəndaşların ictimai-siyasi məsələlərin və sosial əhəmiyyət kəsb edən problemlərin müzakirəsində iştirakının təmin olunması mexanizmləri;
- onlayn cəmiyyətin formalaşdırılması mexanizmləri;
- yerli icra hakimiyyəti səviyyəsində ictimai idarəetmə mexanizmlərinin olması;
- hakimiyyət orqanlarının fəaliyyətinə vətəndaş nəzarəti mexanizmlərinin formalaşdırılması;
- elektron sənəd dövriyyəsinin funksional fəaliyyətinin təmin olunması və insan faktorunun təsirinin nəzərə çarpacaq dərəcədə azaldılması.

- ictimai-siyasi fəaliyyətin bütün səviyyələrində institutların və vətəndaşların ictimai münasibətlərinin qurulmasına dəstək göstərilməsi.

Qeyd etmək lazımdır ki, səmərəli idarəetmə, e-demokratiya və cəmiyyətin idarə olunması konsepsiyaları vətəndaşların və vətəndaş cəmiyyətlərinin siyasi-idarəetmə qərarlarının qəbulu prosesində getdikcə daha yaxından iştirakı ilə özünün reallaşma mərhələsini yaşayır. E-demokratiya istər vətəndaşların öz aralarında, istərsə də vətəndaşlarla dövlət strukturları, vətəndaş cəmiyyəti və biznes sektoru arasında yeni səviyyədə daha effektiv münasibətlərin formalaşmasını təmin edir. Bununla belə, e-demokratiyaya yanaşmalar müxtəlifdir və əsaslı tənqiddə məruz qalır. Hazırda elmi ədəbiyyatda dövlət idarəçiliyi sahəsində islahatların aparılması üçün əsas olan e-dövlət konsepsiyası ilə e-demokratiya arasındakı ziddiyyətlər ciddi müzakirə obyektinə çevrilmişdir.

Nəticə

Hazırda e-dövlətin səmərəlilik səviyyəsi ilə bağlı müxtəlif mülahizələr irəli sürülməkdədir. E-dövlət quruculuğu dövlət idarəçiliyinin strukturunu dəyişmiş olsa da, biliklər cəmiyyətinin formalaşdığı bir dövrdə qabaqcıl texnologiyalar sürətlə inkişaf edərək dövlət fəaliyyətinin vacib elementinə çevrilir. Qeyd etmək lazımdır ki, e-dövlət konsepsiyasının həyata keçirilməsi, sadəcə olaraq, dövlət strukturlarının səmərəliliyini artırmır, eyni zamanda, prinsiplər olaraq demokratiyanın yeni modelinin formalaşdırılmasına şərait yaradır. Dövlət strukturlarının fəaliyyətinin tam olaraq cəmiyyətə açıq olması, dövlət və lokal məsələlərin həllində onlayn səsvermə yolu ilə vətəndaşların birbaşa iştirakının təmin olunması imkanı e-demokratiyanın əsasını təşkil edir.

Məqalədə dövlət idarəçiliyinin transformasiyası və elektron demokratiyanın formalaşdırılmasına dair baxışlar tədqiq olunur. Təmsilçi demokratiyadan birbaşa demokratiyaya keçid prosesi təhlil edilir və meritokratiyaya dövlətin idarə olunması mexanizmlərindən biri kimi baxılır və əsas müzakirələr insani dəyərlərin qorunması, demokratik cəmiyyətin formalaşdırılmasına yönəldilir. Meritokrata görə, cəmiyyətin idarə olunması intellekti, qabiliyyəti ilə ona layiq olan insanlara həvalə olunmalıdır və onlar sosial ierarxiyanın ən üst pilləsində olmağa layiqdirlər. Hazırda meritokratiya ideologiyasına dair müxtəlif yanaşmalar olsa da, informasiya cəmiyyətinə keçid, innovasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı onu deməyə əsas verir ki, meritokratiya cəmiyyətin idarə olunması mexanizmlərindən biri kimi qalmaqdadır.

Elmi ədəbiyyatda e-dövlət və e-demokratiya anlayışlarına müxtəlif yanaşmalar olsa da, onları analiz edərək belə qənaətə gəlmək olar ki, e-dövlət, dövlətin maraqlarına xidmət etməsi üçün ierarxiyanın “yuxarı” pilləsinin təşəbbüsü ilə yaradılır. E-demokratiya isə, birinci növbədə, vətəndaşların maraqlarını əks etdirdiyi üçün ierarxiyanın “aşağı” pilləsindən formalaşmağa başlayır. Beləliklə, qeyd etmək olar ki, e-dövlət konsepsiyasının həyata keçirilməsi e-demokratiyanın inkişafına istiqamətlənmişdir və e-demokratiyanın səmərəli mexanizmlərinin işlənməsi cəmiyyətin idarə olunmasına dair baxışları dəyişəcək.

Ədəbiyyat

1. McLuhan M. *Understanding Media: The Extensions of Man*. Routledge and Kegan Paul, London, 1964, 318 p.
2. Wahid F. *The Current State of Research on eGovernment in Developing Countries: A Literature Review*, In H. Scholl, M. Janssen, M. Wimmer, C. Moe & L. Flak (Eds.), *Electronic Government*, Springer, 2012, vol. 7443, pp. 1-12.
3. Zhang H., Xu X., Xiao J. *Diffusion of e-government: A literature review and directions for future directions* // *Government Information Quarterly*, 2014, vol. 31, no.4, pp. 63-636
4. Fang I. *A History of Mass Communication Six Information Revolutions*, Focal Press, 1997, 320 p.

5. Robertson D.S. The Information Revolution // *Communication Research*, 1990, vol. 17, no.2, pp. 235-254
6. Drucker P.F. *Management Challenges for the 21st Century*, Elsevier, Butterworth-Heinemann Ltd., Classic Collection, 1999, 224 p.
7. Rahman Sh., Rashid N., Yadlapalli A., Yiqun L. Determining factors of e-government implementation: a multi-criteria decision-making approach / *Proceedings of PACIS 2014 Chengdu, China, 24-28 June, 2014*, pp. 73-85.
8. Chen Y. C., Knepper R. *Digital Government Development Strategies. Lessons for Policy Makers from a Comparative Perspective*, In *Electronic Government Strategies and Implementation*. Idea Group publishing, 2005, 464 p.
9. Ozkan S., Kanat E.I. e-Government adoption model based on theory of planned behavior: Empirical validation // *Government Information Quarterly*, 2011, vol. 28, no. 4, pp. 503-513
10. Shareef M.A., Kumar V., Kumar U., Dwivedi Y.K. e-Government Adoption Model (GAM): Differing service maturity levels // *Government Information Quarterly*, 2011, vol. 28, no. 1, pp. 17-35
11. Bwalya K.J., Plessis T. Du and Rensleigh C. E-government implementation in Zambia – prospects // *Transforming Government: People, Process and Policy*, 2014, vol. 8, no.1, pp. 101-130
12. Alshehri M., Drew S. E-government principles: implementation, advantages and challenges // *International Journal Electronic Business*, 2011, vol. 9, no. 3, pp. 255-270
13. Siskos E., Askounis D., Psarras J. Multicriteria decision support for global e-government evaluation // *Omega*, 2014, vol. 46, pp. 51–63.
14. Schedler K., Scharf M.C. *Exploring The Interrelations Between Electronic Government And the New Public Management - A Managerial Framework For Electronic Government / Workshop on Developing a Basic Research Program for Digital Government at the Kennedy School of Government at Harvard University*, 2002, pp. 1-14.
15. Schedler K., Schmidt B. *Managing the e-government organization* // *International Public Management Review*, 2004, pp. 1-20.
16. Wimmer M. *Knowledge Management in Electronic Government*. Springer-Verlag, 2003
17. Meier A. *eDemocracy & eGovernment*, Springer-Verlag. Berlin, Heidelberg, 2012, 226 p.
18. Williams R.W. *Democracy, Cyberspace, and the Body*, 2006, <http://clogic.eserver.org/2006/williams.html>
19. Carrizales T. *Critical Factors in an Electronic Democracy: a Study of Municipal Managers* // *The Electronic Journal of e-Government*, 2008, vol. 6, no. 1, pp. 23-30
20. Anttiroiko A.-V. *Building Strong E-Democracy - The Role of Technology in Developing Democracy for the Information Age* // *Communications of the ACM*, 2003, vol. 46, no. 9, pp. 121-128
21. Becker T. *Teledemocracy: Bringing Power Back to the People* // *The Futurist*, 1981, pp. 6-9
22. Becker T. *Teledemocracy, Section: E-Democracy, Category: Introduction to E-Democracy* // *Information Resources Management Association*, 2007, pp. 1519-1520, www.irma-international.org/viewtitle/11706/
23. Grossman L.K. *The Electronic Republic. Reshaping Democracy in the Information Age*. N.Y.: Viking (20th Century Fund), 1995, 290 p.
24. Fountain J. *Building the Virtual State. Information Technology and Institutional Change*. Washington: Brooking Institution Press., 2001, 256 p.
25. Habermas J. *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry Into a Category of Bourgeois Society*, MIT Press, 1991, 301 p.
26. Rheingold H. *The virtual community: Homesteading on the electronic frontier*. Reading, Massachusetts: Addison-Wesley, 1993, 447 p.

27. Kaczmarczyk A. Cyberdemocracy as a Future Product of Political Systems Engineering // *Frontiers in Science*, 2011, vol. 1, no. 1, pp. 5-15.
28. Bimber B. The Internet and Political Transformation: Populism, Community, and Accelerated Pluralism // *Polity*, 1998, vol. 31, no 1, pp. 133-160.
29. Hill K.A., Hughes J.E. *Cyberpolitics: Citizen Activism in the Age of the Internet*, Rowman and Littlefield Publishers Inc., Oxford, 1998, 224 p.
30. Hilbert M. The Maturing Concept of E-Democracy: From E-Voting and Online Consultations to Democratic Value Out of Jumbled Online Chatter // *Journal of Information Technology & Politics*, 2009, vol. 6, pp. 87–110.
31. Young M. *The rise of the meritocracy, 1870-2033: An essay on education and inequality*, Thames & Hudson, London, 1958, 160 p.
32. Bell D. *The Coming of Post-Industrial Society*, New York, Basic Books, 1973, 259 p.
33. Bell D. On meritocracy and equality, *National Affairs. Public Interest*, 1972, vol. 29, pp. 29-68.
34. Daniels N. Merit and meritocracy, *Philosophy & Public Affairs*, 1978, vol. 7, no. 3, pp. 206-223.
35. Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair 2014-2020-ci illər üçün Milli Strategiya, 4 aprel 2014-cü il, <http://president.az/articles/11312>

Bu iş Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondunun maliyyə yardımı ilə yerinə yetirilmişdir – **Qrant № EIF/GAM-2-2013-2(8)-25/03/1**

УДК 004.9:351/354:321

Алгулиев Расим М.¹, Юсифов Фархад Ф.²

^{1,2}Институт Информационных Технологий НАНА, Баку, Азербайджан

¹secretary@iit.ab.az, ²farhadyusifov@gmail.com

От представительной демократии к прямой демократии и меритократии: концептуальные взгляды на управление обществом

В статье исследуется переход от представительной демократии к прямой демократии и концепция формирования электронной демократии. Меритократия рассматривается как один из механизмов управления государством, и основные дискуссии направляются на защиту основных человеческих ценностей и формирование демократического общества. Определены перспективы в направлении развития концептуальных подходов к управлению обществом и механизмы электронной демократии.

Ключевые слова: государственное управление, электронное государство, электронная демократия, прямая демократия, меритократия.

¹Rasim M. Alguliyev, ²Farhad F. Yusifov

^{1,2}Institute of Information Technology of ANAS, Baku, Azerbaijan

¹secretary@iit.ab.az, ²farhadyusifov@gmail.com

From representative democracy to direct democracy from there to meritocracy: conceptual views on the society management

The paper investigates views on transformation of government administration and formation of electronic democracy. The transition process from representative democracy to direct democracy is analyzed and meritocracy is viewed as one of the government administration mechanisms. Conceptual approaches on public administration and perspectives in direction of development of the mechanisms of e-democracy are defined.

Keywords: public administration, electronic government, electronic democracy, direct democracy, meritocracy.